

ПОЛИТИКИТЕ НА РУСИЯ И НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ЦЕНТРАЛНА АЗИЯ

Борислав Караджов

Със стабилното изместване на глобалния баланс на изток Централна Азия придобива все по-важна роля поради геополитическото си положение и значителните си енергийни ресурси. Засилването на влиянието в глобален мащаб е основен стремеж на Европейският съюз (ЕС) и на Русия като ключови “актьори” на международната сцена. Тези два фактора са изключително важни и за страните от Черноморския регион, които се явяват дестинация и център по пътя към централноазиатските енергийни ресурси.

Политиката на Русия от началото на XXI век е насочена към възстановяване на влиянието ѝ като основна сила, включително и в Централна Азия. Европейският съюз от своя страна се разширява в Централна и Източна Европа и също предприема ходове за задълбочаване на връзките с Централна Азия. През 2007 г. Съюзът постига съгласие по нова стратегия по отношение на региона, като в допълнение обявява Китай, Индия и Япония за стратегически партньори и полага значителни усилия за установяване на по-тесни отношения с трите държави.

Основен фокус на руските външнополитически усилия са Съединените американски щати (САЩ), следвани от Европа и от Азия. Най-значителна част от вниманието си ЕС насочва към Турция, Западните Балкани, Русия, Украйна, Кавказ, Иран, Близкия Изток и Северна Африка.

В геополитическата ера след 11 септември 2001, когато енергийната сигурност и борбата с тероризма са топ приоритети на дневния ред, Централна Азия отново се появява на предната линия на международната политика. Огромните ѝ енергийни и други природни ресурси привличат вниманието както на ЕС, така и на Русия, Китай, САЩ и други “актьори”. Поради близостта си до Ирак и Афганистан и ролята си при оказването на помощ (или отказ на такава) за усилията на САЩ във “войната с тероризма”, централноазиатските държави имат възможност да засилят позициите си при воденето на преговори и при сключването на сделки. Централноазиатските страни не желаят да се обвързват само с Русия. През последните години тези държави се стремят към по-тесни връзки с редица международни актьори, включително САЩ, Китай и ЕС.

Неоспоримото предимство на Русия пред ЕС е в това, че държавата е неделим субект, докато Съюзът има 27 държави членки, които често полагат усилия за постигането на обща позиция по външнополитическите

въпроси. В допълнение, Русия не трябва да се бори с липсата на демокрация и нарушаването на правата на човека в Централна Азия, както прави ЕС. Като още предимства на Русия следва да се посочат традиционните политически и бизнес отношения, езиковите и културните връзки в региона. Руският език все още е предпочитан сред всички елити в Централна Азия, а влиянието на руските медии устойчиво нараства.

При включването на Централна Азия в Съюза на съветските социалистически републики (СССР) през 1924 г. определянето на държавните граници не отразява реалните етнически или дори икономически пейзажи. Съветският съюз се страхува от една силна Централна Азия, основана върху общата турска етническа принадлежност и ислямската култура. Ето защо Централна Азия е разделена на пет държави: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан. Неизбежно във всички държави остават значителни етнически малцинства. В допълнение Москва изпраща хиляди етнически руснаци в региона.

Големите етнически малцинства в съседните страни и най-голямата (руската) диаспора в Казахстан създават потенциал за конфликти, породени от използването на трансгранични води или от гранични спорове.¹ Държавите са обезпокоени от траекторията на руската външна политика и политика за сигурност непосредствено след събитията в Грузия през м. август 2008 г. Управляващите елити в Централна Азия също се опасяват, че САЩ ще използват разпространението и подкрепата на демокрацията като претекст за намеса във вътрешните им работи. Тези страхове довеждат до желание да се насърчава известна регионална интеграция, където е възможно и да се намери стабилен “защитен чадър”, осигурен от приятелски сили като Русия и Китай. Към настоящия момент обаче желанието за регионална интеграция не е довело до значителен прогрес.

Централна Азия се характеризира с широко разпространена бедност сред населението, все по-засилващо се влияние на Корана, висок процент на необразованост сред децата, силна дискриминация на жените. Гражданското общество е ограничено, като не законът, а лоялността към клана и личните контакти имат върховенство. Държавите са изправени пред сериозни политически и икономически проблеми. Налице са мащабни репресии, корупция и експлоатация, което, съчетано с липсата на политически права, повишава рисковете от екстремизъм и тероризъм.

¹ Вж. Александър Шентов, Етническите конфликти в Централна Азия, <http://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika/390-etnicheskite-konflikti-v-tsentralna-aziya>; Димитър Чушков, Глобалната криза и новите измерения на “Голямата игра” в Централна Азия, <http://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika/151-globalnata-kriza-i-novite-izmereniya-na-golyamata-igra-v-tsentralna-aziya>.

Държавите са изключително хетерогенни по отношение на етническите, лингвистичните и религиозните пейзажи. Модерните политически структури в региона се различават по степента си на авторитаризъм, контрол и отвореност на икономиката. Централноазиатските страни са изправени пред реалността постоянно да балансират между могъщите си съседи или заинтересовани страни от запад (ЕС, САЩ, Турция), изток (Китай, Япония), юг (Иран, Пакистан) и север (Русия).

Основните стратегически интереси на Русия в Централна Азия са два: сигурността и енергетиката. При встъпването си в длъжност през май 2008 г. президентът Медведев прави първите си чуждестранни визити в Казахстан и Туркменистан, отразявайки приоритетите на Москва в региона. През последните две десетилетия се наблюдават няколко промени в руската политика по отношение на Централна Азия. Предвид факта, че в началото на 90-те години на миналия век Русия е отрупана с вътрешни проблеми, тя се стреми да се отърве от “бремето на Централна Азия”. Тогава страната полага малки усилия, за да поддържа общата икономическа зона, като дори принуждава централноазиатските републики да излязат от зоната на рубли; все по-малко внимание се отделя и на военното сътрудничество в региона.

От средата на 90-те години на XX век Русия се опитва да развие нов подход към Централна Азия, основан на концепцията ѝ за многополюсност, а в края на десетилетието започва да придава все по-голяма важност на стабилността и сигурността на Централна Азия. Страната се опитва да възстанови загубеното си влияние като велика евразийска сила, като търси начини да установи по-тясно сътрудничество в отбранителния сектор и като експлоатира монопола си в транзита на централноазиатските енергийни ресурси към външните пазари.

Заемането на президентския пост от Владимир Путин през 2000 г. е повратна точка в руската политика към Централна Азия. Благодарение на увеличените постъпления в държавната хазна вследствие на високите енергийни цени, Путин може да отдели ресурси за поддържането на нова гъвкава и прагматична външна политика, включително и усилия за възстановяване на руското влияние в Централна Азия.

Сега Русия отделя голяма част от вниманието си към Централна Азия и поради огромните ѝ запаси от нефт и природен газ, които са жизнено важни за изпълняването на ангажиментите в рамките на енергийната стратегия на Москва. През септември 2008 г. Русия създава и нов държавен орган, Федералната агенция за работа с народите на Общността на независимите държави (ОНД), съотечествениците в чужбина и за международно хуманитарно сътрудничество (Россотрудничество), която има задачата да разпространява руската култура в Централна Азия и отвъд нея в опитите на Москва да засили “меката” си сила.

Двустранный споразумения са основата на руската политика в Централна Азия в областта на сигурността и на икономиката. Многостранный инициативи обаче дават на Москва възможността още повече да засили влиянието си в региона. Такива инициативи се разпространяват, като включват Евразийската икономическа общност (ЕврАзИО²), Организацията за централноазиатско сътрудничество (ОЦАС³) и Организацията на Договора за колективна сигурност (ОДКС⁴). През 2007 г. по време на срещата на държавните глави в Душанбе (Таджикистан) е постигнато споразумение, че ОДКС ще си сътрудничи с Шанхайската организация за сътрудничество (ШОС)⁵, като по този начин “добавят” Китай към “уравнението”. С изключение на няколко съвместни антитерористични дейности обаче ШОС не се оказва динамична организация. Руските предложения за разширяване на съществуващото военно сътрудничество не срещат силен ентузиазъм от страна на Китай или централноазиатските членове. Следователно е вероятно Москва да се опита да засили ролята на ОДКС в Централна Азия, като същевременно задълбочава двустранните споразумения в областта на сигурността.

Русия разглежда сътрудничеството с държавите от региона в областта на отбраната и сигурността като основен инструмент за налагане на влиянието ѝ в региона, като Казахстан е ключовият стратегически съюзник на Русия. Двете държави имат многобройни споразумения за двустранно военно сътрудничество, които се простират до съвместното планиране за разполагането на военните сили.

Русия поддържа добри отношения с Киргизстан и с Таджикистан, като отношенията са по-тесни с последната държава, често характеризирани като авангарда на Русия на границата с Афганистан и с Китай. Руснаците изиграват решаваща роля при насърчаването на мирното решаване на Таджикската гражданска война от 1992-1997 г. Споразуменията за двустранно военно сътрудничество, съвместният

² ЕврАзИО е създадена на 10 октомври 2000 г. в Астана, Казахстан, от президентите на Беларус, Русия, Казахстан, Киргизстан и Таджикистан. Новата структура има собствена администрация и бюджет. Нейната цел е интегриране на икономиките на петте бивши съветски републики от Европа и Централна Азия и провеждане на обща политика в областта на митата, бюджета, финансите и работната сила. На 25 януари 2006 г. към организацията се присъединява и Узбекистан. В българския език, за съжаление, организацията се среща под три абривиатури: ЕврАзИО, ЕврАзЕС и ЕврАзИС.

³ Договорът за създаването на ОЦАС е подписан на 28 февруари 2002 г. в гр. Алмати (Казахстан). ОЦАС наследява Централноазиатската икономическа общност, създадена през 1994 г. и включва Казахстан, Киргизстан, Узбекистан и Таджикистан.

⁴ Уставът на ОДКС е подписан на 7 октомври 2002 г. в Кишинев, Молдова (в сила от 18 септември 2003 г.). Настоящите членове на ОДКС са Армения, Беларус, Казахстан, Киргизстан, Русия, Таджикистан и Узбекистан.

⁵ ШОС е създадена през юни 2001 г. и включва Русия, Китай, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан и Узбекистан.

граничен контрол и размяната на разузнавателна информация за борба с терористични заплахи са водещи за тези отношения.

Споразуменията в областта на сигурността и връзките с Туркменистан и Узбекистан показват различна картина. Случаят на Туркменистан е специален, тъй като страната не участва в мрежата на регионалните организации за сигурност. Русия трябва да разчита на двустранните отношения, обезпечени от нуждата на Туркменистан да изнася природен газ към Русия. Докато влиянието на Русия в Туркменистан е в състояние на упадък по време на изолационисткото управление на Ниязов, настоящият туркменски президент Бердимухамедов засилва двустранното сътрудничество и обмисля присъединяване към ШОС. Руско-узбекските контакти показват стремително интензифициране през последните няколко години. По-ранните отношения застудяват поради разностранната външна политика на президента Каримов и американското военно присъствие в Узбекистан. След Андиганското клане през 2005 г., когато ЕС и САЩ обръщат гръб на Каримов, руснаците се връщат в Узбекистан, без да задават компрометиращи въпроси. Узбекистан се завръща към ОДКС, но отношенията с Русия не са така топли, както отношенията на последната с Казахстан, Киргизстан и Таджикистан.

Русия прави опит да използва също и влиянието си над Централна Азия като разменна монета със САЩ, отчитайки желанието на Вашингтон за право на транзитно преминаване през въздушното пространство и бази за провеждане на военни кампании в Афганистан. Въпреки че подкрепя водената от САЩ военна операция за сваляне на талибанското управление на Афганистан, стартирала през 2001 г., руската страна критикува Вашингтон за провеждането ѝ, което според Москва допринася за дестабилизирането на региона. През 2009 г. Русия и нейните централноазиатски съюзници се споразумяват за разрешаването на транзита на неоръжейни доставки за международните сили за сигурност в Афганистан през територията им като допълнение към маршрута през Пакистан. Сътрудничеството по отношение на Афганистан е ключов елемент от опитите на президентите Медведев и Обама да променят отношенията между Москва и Вашингтон, които през последните години бележат спад. Със сигурност Русия не иска отново талибански режим в Афганистан, но също така не е склонна да помогне прекалено много на Щатите за "победа" там. Москва обаче е обезпокоена от възможното разпространяване на ислямистки фундаментализъм от Афганистан към Централна Азия и към собствената ѝ територия.

Другият основен приоритет на Русия е икономическото сътрудничество, особено в енергийния сектор, където са съсредоточени по-голяма част от руските инвестиции. Централноазиатските страни осъзнават необходимостта си от сътрудничество с Русия, за да стартират процеса на икономическа интеграция и да създадат стабилна система на регионална

сигурност. Анонсирането през юни 2009 г., че Русия ще се присъедини към Световната търговска организация (СТО) само заедно с Казахстан и с Беларус, е добър пример за опитите на руската страна да засили влиянието си в региона. В Централна Азия обаче има всеобщо разбиране, че руската политика е насочена повече към съживяване на славата от миналото и към търсене на изключителни изгоди от енергийни сделки, отколкото към директната помощ за региона. Това кара страните от Централна Азия да търсят други партньори.

Централна Азия е важна геополитическа зона за по-широките руски амбиции на континента. Русия разглежда региона като стратегически важен по отношение на своята далекоизточна политика и цели. Страната желае да се позиционира като бъдеща стратегическа връзка между региона на Тихоокеанска и Централна Азия, от една страна, и Западна Европа, от друга, както и като главен доставчик на все по-търсените енергийни ресурси в Далечния Изток.

Няколко значими събития през последните години засилват интереса на ЕС в Централна Азия. Терористичните атаки от 11 септември 2001 г. са повратна точка за начина, по който ЕС разглежда региона. Международните военни операции в Афганистан придават на Централна Азия качествено ново геополитическо значение. Липсата на стабилност и наличието на екстремистки ислямистки групировки в съседна Централна Азия водят до преценка на важността на ангажирането на ЕС в региона. Заключенията на Съвета от 10 декември 2001 г. подчертават, че трайна стабилност и сигурност могат да бъдат постигнати само чрез продължителна реформа. От този момент подкрепата на ЕС за Централна Азия започва да се увеличава.

Нарастващият интерес на ЕС в Централна Азия може до известна степен да се обясни с разширяванията на Съюза от 2004 г. и 2007 г. Те географски приближават ЕС до Централна Азия и започват процеса на Европейската политика за съседство, която покрива – наред с другото – Южен Кавказ и съответно прави най-западните централноазиатски държави “съседи на нашите съседи”.

Поредицата от газови спорове между Русия и Украйна допълнително допринасят за фокусирането на вниманието на ЕС върху потенциала на Централна Азия като енергиен доставчик. ЕС е решен да диверсифицира източниците на енергийните си доставки, като петролът на Казахстан и природният газ на Туркменистан привличат силно европейското внимание. Насочването на централноазиатските енергийни ресурси на запад без преминаване през Русия би допринесло за намаляването на руския контрол над енергийния внос на Съюза.

Събитията в региона също поставят Централна Азия на фокус. Това важи особено за “Революцията на лалетата” в Киргизстан през март 2005 г.

и клането на демонстрантите в Андижан, Узбекистан, близо два месеца по-късно.

През 2005 г. ЕС създава поста на Специалния представител на ЕС (СПЕС) за региона и назначава Пиер Морел за първи (и настоящ) заемач поста. СПЕС отговаря за насърчаването на добри и близки отношения между страните от Централна Азия и ЕС, допринасящи за укрепването на демокрацията, върховенството на закона, доброто управление и зачитането на човешките права и основните свободи в Централна Азия и засилващи ефективността на Съюза в региона. ЕС обаче е изправен пред трудности при определянето на ясен и унифициран дневен ред. Мястото, което Централна Азия заема в различните външни политики на разнообразните страни членки на Съюза, е различно. Допълнителна трудност за постигането на последователност в подхода на ЕС представлява шестмесечното ротационно председателство на Съюза.

И петте държави от Централна Азия са бенефициенти по Общата система за преференции (ОСП) на ЕС. Съюзът е основният търговски партньор на региона с почти една трета от общата външна търговия през 2007 г. Въпреки това общият оборот на търговията на ЕС с Централна Азия остава малък и петте държави не са значителни търговски партньори за него.

През 2007 г. Европейският съюз постига съгласие по стратегически документ за отношенията с Централна Азия по време на председателството на Германия. Стратегическият документ включва следните приоритетни области: човешки права, върховенство на закона, добро управление и демократизация; образование и професионално обучение; икономическо развитие, търговия и инвестиции; енергетика и транспорт; устойчивост на околната среда и водните ресурси; борба с общи заплахы и предизвикателства; междукултурен диалог.

ЕС обявява, че ще окаже политическа подкрепа на държавите от Централна Азия за развиването на нов коридор за пренос на енергийни ресурси Каспийско море – Черно море – Европейския съюз. Бюджетът на ЕС за подкрепа на Централна Азия също ще бъде значително увеличен при новите финансови перспективи за периода 2007-2013 г. до 750 млн. евро. Стратегическият документ изтъква, че е крайно необходимо да се сътрудничи двустранно по политически и икономически въпроси, докато регионалният подход е по-подходящ за справяне с предизвикателства като организирана престъпност, тероризъм, енергетика, околна среда, водни ресурси и миграция. Съюзът подкрепя премахването на бариерите за търговия между държавите от Централна Азия, както и присъединяването им към СТО. Стратегията отбелязва и важноста на “развитието и утвърждаването на стабилни, справедливи и отворени общества, придържащи се към международните норми” като “съществени за пълното оползотворяване на партньорството”. Това подчертаване на човешките

права е замислено да бъде източник на съревнование между страните от региона. В първия си годишен доклад по стратегията ЕС отбелязва “качествено ново сътрудничество”, довело до повишаване на политическите контакти и до структуриран диалог за човешките права.

Освен подпомагането на прехода, една от основните цели на ЕС в Централна Азия е създаването на транспортни коридори, свързващи постсъветското пространство с Европа. Транспортният коридор Европа – Кавказ – Азия (ТРАСЕКА) и програмата INOGATE за междудържавен транспорт на нефт и природен газ за Европа са стартирани за развитието и възстановяването на инфраструктурата за транспортиране на нефт, природен газ и други стоки.

За да допълни стратегическия си документ, ЕС развива специална регионална стратегия за техническа помощ в Централна Азия за периода 2007-2013 г. Тази стратегия цели “да насърчи стабилността и сигурността на страните от Централна Азия, да подпомага стремежа им към устойчиво икономическо развитие и намаляване на бедността и да благоприятства по-тясно регионално сътрудничество както в Централна Азия, така и между Централна Азия и ЕС.”

Стратегическият план 2007-2013 предлага създаване на редовен регионален политически диалог на ниво министри на външните работи. Следва да се създаде “Европейска образователна инициатива” и да се подкрепи развитието на “електронна Магистрала на коприната”.⁶ Следваща стъпка е нова “Инициатива на ЕС за върховенството на правото” и “Диалог за правата на човека” с всяка централноазиатска държава. По въпросите на сигурността и стабилността документът посочва, че стратегическите, политическите и икономическите събития и трансрегионалните предизвикателства в Централна Азия могат да влияят директно или индиректно на интересите на Съюза. Разширяването на ЕС, включването на Южен Кавказ в Европейската политика за съседство и инициативата “Черноморска синергия” приближават ЕС и Централна Азия. Значителните енергийни ресурси на Централна Азия и желанието ѝ да се диверсифицират търговските партньори и маршрутите на доставките се съчетават с нуждите на ЕС за енергийна сигурност и доставки. Съюзът обещава също да насърчава диалога в гражданското общество и да подкрепя зачитането на свободата на вероизповеданията в съответствие с един разнообразен мултиетнически и в културно отношение регион.

ЕС има широк набор от инструменти по отношение на Централна Азия. Той води преговори по споразумения за партньорство и сътрудничество (СПС) с всяка от страните от Централна Азия, оформя руския текст и включва тези споразумения в Програмата за техническа

⁶ “Електронната Магистрала на коприната” е замислена да бъде интернет-базирана комуникационна мрежа, свързваща централноазиатските студенти, преподаватели, академични и научни среди както на регионално ниво, така и с електронната мрежа на ЕС.

помощ на страните от ОНД (TACIS). Тези СПС осигуряват правната рамка за отношенията между ЕС и всяка страна и обезпечават либерализирането на търговията, икономическото сътрудничество и сътрудничеството в различни други области. Сключени са споразумения с Казахстан, Киргизстан и Узбекистан в средата на 90-те години на миналия век, които влизат в сила на 1 юли 1999. Преговорите за СПС с другите две държави от региона, Таджикистан и Туркменистан, са приключени съответно през 1998 г. и 2004 г. Ратификационният процес за споразумението с Туркменистан впоследствие е блокирано от Европейския парламент поради широкомащабните нарушения на човешките права в страната. Подготвени са временни споразумения, покриващи търговските аспекти на СПС, като не се изисква ратифициране от страните членки на Съюза. Временното споразумение с Таджикистан влиза в сила през май 2005 г.; пълното споразумение все още не е влязло в сила. Съвместните органи, включващи Съвет за сътрудничество на министерско равнище и Комитет за парламентарно сътрудничество, гарантират редовен политически диалог. Изпълнението на всяко споразумение е подкрепено и от комитети, събиращи старши служители и експерти.

Помощта на ЕС се оказва главно чрез Инструмента за сътрудничество за развитие (ИСП), който заменя програмата TACIS. Голяма част от тази помощ има за цел подобряването на граничното управление и борбата с трафика на наркотици. Ограничено финансиране от Европейския инструмент за съседство и партньорство (ЕИСП) може да бъде отпуснато за специфични проекти или програми от глобално, регионално или трансгранично естество. Чрез Европейския инструмент за демокрация и човешки права се оказва подкрепа на съответни граждански организации (освен в Туркменистан и Узбекистан, където правителствените политики правят оцеляването на подобни организации почти невъзможно, а чуждестранната подкрепа се блокира). Инструментът за стабилност се прилага в Киргизстан. ЕК има делегация в Казахстан, както и офиси в Киргизката република и Таджикистан. През април 2007 г. ЕК открива “Дом на Европа” в Туркменистан. Основната му цел е да сближи Съюза със страната, като оказва подкрепа при осъществяването и управлението на европейски програми и проекти. ЕК планира да открие делегация в Узбекистан, където от 2002 г. също е създаден “Дом на Европа”.

В допълнение към програмите на ЕК, които осигуряват техническа помощ, съществуват и програми, управлявани от страните членки на Съюза. ЕС също работи с централноазиатските държави чрез НАТО (програмата “Партньорство за мир”⁷), ООН (особено Икономическата

⁷ Партньорство за мир е основна инициатива на НАТО, представена през януари 1994 г. Програмата има за цел да засили сътрудничеството и стабилността в Централна и Източна Европа, като същевременно увеличи оперативната съвместимост между Партньорските

комисия за Европа (ИКЕ), ОССЕ, Венецианската комисия⁸, Съвета за Европа, Световната банка, Европейската банка за възстановяване и развитие (ЕБВР) и Европейската инвестиционна банка (ЕИБ). Има планове за размяна на служители от публичните администрации на ЕС и Централна Азия, както и за публично-частни партньорства.

Освен редовните визити на специалния пратеник на ЕС във всички централноазиатски страни, Хавиер Солана (тогава Върховен представител на ЕС за общата външна политика и сигурността) посещава Туркменистан, Киргизстан и Казахстан през октомври 2007 г. Френското председателство домакинства министерска “тройка” през май 2008 г., а през май 2009 г. има последваща министерска “тройка” в Таджикистан с участието на всички държави от региона. През септември 2009 г. се състои друга министерска конференция ЕС – Централна Азия по време на шведското председателство. Срещата е проведена в разширен формат на Тройката. Присъстват трима външни министри и двама заместник-външни министри от Централна Азия, докато ЕС е представен от шведския външен министър Карл Билд, Хавиер Солана, Пиер Морел и тогавашния комисар по разширяването Оли Рен, както и от голям брой посланици от ЕС.⁹

При оценяването на успеха на Стратегията на ЕС през първата година след стартирането ѝ може да се направи заключение, че Съюзът е постигнал важен напредък в засилването на политическите контакти в Централна Азия, но стратегията все още трябва да изпълни обещанието си да насърчава широк кръг ангажменти. Консултациите с гражданското общество са недостатъчни и ЕС е положил малки усилия за популяризирането на стратегията в региона. Голям брой НПО също критикуват слуховете, че Съюзът пренебрегва човешките права и демокрацията в усилията да се обезпечат енергийни сделки с Централна Азия. ЕС признава също, че са необходими по-големи усилия в тези области. Съюзът прави собствена оценка на първата година от прилагането на стратегията, като заключава, че резултатите са смесени.

Европейският парламент играе важна роля за външните отношения на ЕС, тъй като притежава правото да ратифицира споразумения с трети страни. Резолюцията на ЕП от 20 февруари 2008 г. относно Стратегията на ЕС за Централна Азия подчертава, че социалните реформи, борбата с корупцията и справедливото и устойчиво икономическо развитие са

нации и НАТО. Понастоящем членки на “Партньорство за мир” са 22 държави, разположени в Европа, Централна Азия и Африка.

⁸ Европейската комисия за демокрация чрез право, по-известна като Венецианската комисия, е консултативният орган на Съвета на Европа по конституционни въпроси. Основана през 1990 г., Комисията изиграва водеща роля при приемането на конституции, които отговарят на стандартите на европейското конституционално наследство.

⁹ Съвет на ЕС, “Министерска конференция ЕС – Централна Азия, прессъобщение на председателството”, Брюксел, 15 септември, 2009. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/110131.pdf.

решаващи за осигуряването на дълготрайна стабилност, сигурност и просперитет в Централна Азия. ЕП определя стратегията като “недостатъчно амбициозна по отношение на двустранното сътрудничество в областта на правата на човека, върховенството на закона, доброто управление и демократизацията.” Въпросите, свързани с правата на човека, трябва да имат еднаква тежест с ясният подход на ЕС към енергетиката, сигурността и търговията. Резолюцията посочва, че незачитането на човешките права повишава риска от засилване на екстремизма и тероризма.

Предвид огромните различия между централноазиатските държави, ЕС трябва да диференцира подобаващо политиката си по отношение на отделните страни от региона. Докато борбата с тероризма, миграцията и управлението на водите изискват регионален подход, политиките на ЕС за петте държави поотделно следва по-добре да отразяват отчетливите различия между тези държави в ключови области като права на човека и енергетика. ЕП счита, че сътрудничеството по външната енергийна политика на ЕС е от най-голяма важност в контекста на централноазиатската стратегия и следователно подкрепя усилията на ЕС да се увеличи вноса на газ и на нефт от Казахстан и Туркменистан и да се диверсифицират транзитните маршрути. Парламентът призовава и за активно сътрудничество в областта на енергетиката на ЕС с региона, особено с Киргизстан, с Таджикистан и, ако е възможно, с Узбекистан, за да се решат енергийните проблеми от особена важност за техните огромни хуманитарни нужди, както и проблемите, свързани с икономическото развитие, затруднените междудържавни отношения и несигурните доставки.

Несъмнено основният интерес в Централна Азия както за ЕС, така и за Русия, е енергетиката. До 2015 г. нефтените находища на Централна Азия ще могат да произвеждат около 4 милиона барела на ден, което грубо е еквивалентно на дневните продукции на Ирак и Кувейт, взети заедно. След като живеят в сянката на Русия в продължение на десетилетия, отскоро независимите държави от Централна Азия стават все по-способни да отстояват позициите си благодарение на енергийните си ресурси. Тези запаси не са равномерно разпределени в региона. Казахстан и Туркменистан са най-големите производители съответно на нефт и на природен газ. Узбекистан има значителни запаси на природен газ, но Таджикистан и Киргизстан имат ограничени запаси на нефт и природен газ, които не гарантират голямо внимание от страна на чуждестранни инвеститори. Най-големите залежи на нефт, както и трите най-мощни регионални проекта, се намират в Казахстан и Азербайджан. Тези три проекта са в Тенгизкото и Карачаганакското находище в Казахстан и в находището Азери-Чираг-Гюнешли в Азербайджан. Всеки проект включва основни западни нефтени компании като акционери. Потенциалните офшорни запаси на туркменски нефт в Каспийско море все още трябва да

се изследват и развиват поради спорове между Туркменистан, Азербайджан и Иран за очертаването на границите в южната част на морето. Кашаган в Казахстан е най-голямото ново нефтено находище, открито през последните 30 години. Производството на природен газ на Туркменистан се е увеличило четирикратно, като достига 67 млрд. куб. м. през 2007 г., превръщайки страната в по-важен газов износител от Холандия. В същото време преместването на изток на световния икономически център засилва влиянието на Централна Азия. Някога разглеждан като възпрепятстващо отдалечен от важните пазари, сега регионът е стратегически разположен между традиционните клиенти от Европа и бързо разрастващите се икономики на Азия. Нефтът и природният газ все повече ще могат да текат не само на север към Русия, но и на изток към Китай и на запад през Каспийско море и Кавказ към Турция и ЕС. Каспийско море обаче все още представлява възпираща преграда за нефтения и газовия износ към ЕС.

Основният външен актьор по въпросите на енергийните ресурси е Русия, която се възползва от взаимозависимостта в енергийния сектор, наследена от съветския период, както и от уязвимостта на централноазиатските държави, за да оказва натиск върху тях по разнообразни въпроси. Почти цялата въгледородна продукция на Казахстан, Туркменистан и Узбекистан се изнася посредством руската газопроводна система за Черно море и за Европа. При отсъствието на алтернативни пътища Русия се възползва от тази ситуация като купува централноазиатския газ на изключително ниски цени и после го продава на международни цени на европейските пазари. Оттук идва и интересът на централноазиатските държави за диверсифициране на газопроводната система.

Достъпът на Русия до централноазиатския природен газ е ключов за доминирането ѝ на европейския газов пазар. Руският интерес към централноазиатските въгледороди се обяснява до голяма степен от техните по-опростени в техническо отношение и икономически по-изгодни условия, отколкото на тези в северна Русия, където са съсредоточени преобладаващата част от руските нефтени и газови находища. Ангажиментите за газов експорт на "Газпром" не могат да се изпълнят само с руската продукция, а бъдещите газови ангажименти ще изискват Русия да има достъп до по-голямата част от производството на Туркменистан и на Узбекистан. Следователно Русия има интерес да поддържа близките си политически и търговски връзки с Казахстан, Туркменистан и Узбекистан през идните години. Най-належащата заплаха за властта на "Газпром" е Китай, който планира създаването на газопровод от Туркменистан през територията на Казахстан. Друга дългосрочна заплаха би била транскаспийска допълнителна газова връзка, свързваща газопровода Баку – Тбилиси – Ерзурум (БТЕ), който грубо покрива същия

маршрут като нефтопровода Баку – Тбисили – Джейхан, чийто край е Турция. Въпреки че се очаква Русия да увеличи газовия износ от Централна Азия до 2020 г., тези бъдещи алтернативи са важни са централноазиатските газови износители, когато оказват натиск върху “Газпром” за по-високи цени.

Докато бъдат построени нови тръбопроводи, централноазиатските републики остават силно зависими от Русия. Като пример следва да се посочи, че около 85% от нефтения износ на Казахстан преминава през руска територия, но голяма част от него минава директно за потребителите през Каспийския тръбопроводен консорциум (КТК), чиито акции се държат от Русия (24%), от Казахстан (19%), както и от частни акционери, най-крупният сред които е американската компания “Шеврон”.¹⁰ Лидерите на Казахстан осъзнават рисковете от това да разчитат на контролираните от руската страна транспортни маршрути и ясно изразяват желание за алтернативни пътища, както прави в речта си на Третия евразийски форум “KazEnergy” (септември 2008 г.) премиерът Карим Масимов.

ЕС е изправен пред значителни пречки в конкуренцията с Русия за енергийни ресурси от Централна Азия. Въпреки това той има едно преимущество – готов е да плаща най-високите цени за тях и централноазиатските държави проявяват все повече интерес към позицията на ЕС, тъй като Русия взема доста голям дял при енергийните сделки. На 13 ноември 2004 г. Инициативата от Баку е подписана от ЕС, каспийските крайбрежни държави Азербайджан, Иран (като наблюдател), Казахстан и Руската федерация (като наблюдател) и от съседните им страни, съответно Армения, Грузия, Киргизстан, Молдова, Турция, Украйна и Узбекистан. Инициативата се основава на взаимния интерес от подкрепата на постепенното развитие на регионалните енергийни пазари, от засилване на привличането на финансиране за нови инфраструктури, от подкрепа на политиките за енергийна ефективност и улесняване на постепенната интеграция между съответните енергийни пазари и пазара на ЕС. През ноември 2006 г. ЕС постига договореност по министерска декларация, която подчертава ролята на Инициативата от Баку, въвежда програма в Таджикистан (концентрирана в долината Зарафшан) за подобряване на енергийната ефективност на домакинствата и използването на възобновяема енергия. Този проект продължава от 2009 до 2011 г. и изпълнява много от целите, залегнали в Инициативата от Баку.

Според Съвместния доклад за напредъка по прилагането на европейската стратегия в Централна Азия от 2008 г. е постигнат значителен прогрес по отношение на енергетиката и транспорта.¹¹ Вече

¹⁰ <http://www.epc.ru/portal/alias!press/lang!en-US/tabID!3360/DesktopDefault.aspx>.

¹¹ Вж. и оценката в *EUCAM Watch*, no. 1 (Madrid/Brussels: FRIDE/CEPS, November 2008), http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user_upload/PDF/EUCAMWatch1.min.pdf.

съществуващ Меморандум за разбирателство с Казахстан е подписан от Туркменистан; в ход са технически проучвания относно възможностите за транскаспийски енергиен коридор; постигнат е напредък по проекта “Набуко” (който ще пренася природен газ от Турция за Австрия през България, Румъния и Унгария); на срещата на външните министри в Ашхабад е показана готовност да се проучи влиянието на потенциални водноелектрически централи в Централна Азия. В допълнение срещата на ТРАСЕКА през 2007 г. одобрява двугодишен план за действие за изпълнение на стратегията по отношение на транспорта в Централна Азия. Необходим е повече напредък, но укрепването на енергийните отношения между ЕС и Централна Азия е в ход.

Докато Русия има подписани дългосрочни сделки за внос на туркменски газ, ЕС се бори да я настигне, осъзнавайки, че туркменският газ е от съществено значение за успеха на газопровода “Набуко”. Въпросът за източниците на природен газ е сред ключовите за гарантиране успеха на “Набуко”. Сред възможните източници са Азербайджан, където се очаква газовите находища в Шах Дениз да влязат в експлоатация през 2013 г. (8 млрд. куб. м), Туркменистан би могъл да снабдява с около 10 млрд. куб. м., ако Транскаспийският газопровод (свързващ Тюркменбаши с Баку) бъде построен. Доставките от Иран биха били огромен тласък за газопровода, но поради отношението и натиска на САЩ това е малко вероятно в краткосрочен до средносрочен план. Казахстан, Египет и Ирак са други възможни доставчици, ако се изградят допълнителни газопроводни отсечки и за тях остане достатъчно количество природен газ, след като се задоволят вътрешните им нужди.

Вече свикнали да се конкурират за влияние в Централна и Източна Европа, Русия и ЕС сега се съревновават за политическо и икономическо влияние в Централна Азия. Като цяло Русия има много повече предимства от ЕС. Поради историческото обвързване с региона, руската страна се радва на езикови, културни, политически и бизнес връзки в Централна Азия. Съюзът преследва водена от ценности външна политика, която не се цени високо сред управляващите елити в региона. Централноазиатските лидери възприемат начина, по който Русия отхвърля западната критика и препоръките за демократични реформи като окуражаване да не се поддават на западния натиск.

Друго съществено предимство на Русия пред ЕС е фактът, че голяма част от енергийните ресурси на региона се контролират от нея. Казахстан и Туркменистан – двете държави с най-значими енергийни запаси, зависят от преносната система, преминаваща през руска територия, за да достигне до западните пазари. Налице са и още пречки, които следва да се преодолеят, преди “Набуко” да започне да пренася газ за ЕС. Ето защо Русия има стабилно предимство в Централна Азия, което ще продължи известно време. Също така, като изключим енергийната сфера, ЕС е малко вероятно

да отдели голяма част от вниманието си на Централна Азия, тъй като европейската стратегия по отношение на региона не е еквивалентна по важност на стратегията на Съюза по отношение на Русия или на тази към източните му съседи или към Турция.

Стабилността и евтиният енергиен внос са двата ключови интереса на Русия в Централна Азия. Ето защо политиката на Русия в региона ще бъде насочена към намаляване на присъствието на НАТО и към задържане на ЕС настрана от енергийния сектор. За да могат да бъдат конкурентни, руските енергийни компании ще трябва да повишават прогресивно цените, на които изкупуват нефта и природния газ. Ако иска да поддържа предимството си в региона по отношение на енергетиката, Русия ще трябва да инвестира значително в преносната инфраструктура. Страната се представя добре в Централна Азия през последните пет години, но ще продължи да го прави, само ако регионът е обект на пълното ѝ внимание през идните десетилетия. Освен това е вероятно Русия да се опита още повече да усилва военното си присъствие и сътрудничеството си с Централна Азия, за да избегне ефектите на разливането на ислямисткия фундаментализъм от Афганистан. ЕС също има интерес от поддържането на стабилността в региона, тъй като войските на Съюза преминават оттам за Афганистан.

ЕврАзИО би могла да прерасне в икономическа интеграционна организация, фокусирана върху Централна Азия, включително и в митнически съюз. Подобни водени от Русия инициативи ще бъдат все по-важни в парирането на икономическата мощ на Китай и вниманието на ЕС. Чрез ЕврАзИО Русия ще може допълнително да засили влиянието си в икономиките на страните от региона.

Очаква се през настоящето десетилетие в Централна Азия да се засили руското съперничество за влияние с Китай, ЕС, САЩ, Япония, Индия, Турция и Иран, особено след като Москва показва сила и непоколебимост в Кавказ. По отношение на сигурността Русия ще поддържа внимателен баланс между използването на двустранните си (военни) отношения като основа и смесването им с различни регионални и многостранни организации, безспорно чрез ОДКС от отбранителна гледна точка и чрез нерешените в рамките на ШОС китайско-руски отношения. Същевременно Русия ще трябва да убеди централноазиатските държави, че е добронамерена и зачита техния суверенитет и териториална цялост. До голяма степен обаче от решаващо значение ще бъдат вътрешните събития в Русия, както и желанието на ЕС да поддържа стабилно обвързване с Централна и Източна Азия.

Несъмнено и Русия, и ЕС ще трябва да вземат предвид нарастващото присъствие на други сили в региона. САЩ не може да пренебрегне Централна Азия поради връзката ѝ с Афганистан. Влиянието на Китай, подкрепяно от огромни финансови резерви, нараства бързо.

Китай е може би най-ефективната и най-малко наблюдавана сила в региона. Япония и Корея се опитват да засилят влиянието си. Централноазиатските държави приветстват по-силното ангажиране на Япония с региона, тъй като могат да извлекат ползи от японските инвестиции и технологии. Правителствата оценяват щедрата помощ на Япония и “по-мекия подход” по отношение на политическите и икономическите реформи. Турция има застъпено бизнес присъствие и най-гъстата авиационна мрежа. Иран, от своя страна, поддържа силни религиозни връзки. До голяма степен обаче развоят на събитията ще зависи от вътрешната ситуация в Русия, както и от желанието на ЕС да поддържа стабилно обвързване с Централна и Източна Азия.

Бъдещето на отношенията между Русия и Централна Азия ще зависи основно и от това, как Русия се справя с глобалната икономическа криза и до каква степен продължава да отделя внимание и ресурси на региона. Кризата дава възможност на Китай да засили влиянието си поради огромната му финансова мощ. Русия може да бъде сигурна в Централна Азия, само ако активно помага за развитието на икономическия и научно-техническият потенциал на региона, а не като я разглежда единствено като място, предлагащо евтин петрол и природен газ.

Въпреки че към момента няма директно сътрудничество между ЕС и Русия в Централна Азия, ситуацията би могла да бъде променена предвид общите интереси в областта на борбата с тероризма и наркотрафика, създаването на политическа стабилност, разработването на енергийните ресурси, климатичните промени и водните ресурси.

Влиянието на ЕС се разглежда от лидерите в региона като благоприятно и плодотворно (за разлика от това на Русия и на Китай). Налице е силно уважение на политическата, стабилност, икономическите успехи и социалната и образователната система на ЕС. Някои членове на ЕС обаче чувстват, че трябва да направят избор между развиването на отношенията с Централна Азия и риска от по-нататъшно разгневяване на Москва.

Правителствата в Централна Азия сега се възползват в пълна степен от факта, че са в изключително изгодна позиция по отношение на възможността да доставят енергийни ресурси и че владеят ключови транзитни маршрути. Те вече не желаят да сключват сделки само и единствено с Москва и търсят най-добрите условия, независимо от партньорите. Това се харесва на Китай, който има огромни чуждестранни резерви и повече финансова мощ от всеки друг играч. Прогнозата за бъдещо развитие на централноазиатските държави обаче е много несигурна, тъй като зависи от множество фактори, трудни за предричане, като цената на нефта, потенциалното влияние на радикалния ислямизъм и създаването на приемливи политически и социални системи.

Използвана литература:

А. Източници на български език

1. Дюлгерова, Н., *Кавказки гамбит. Вектори на сигурността и енергетиката*, Военно издателство, 2009.
2. Чуков, Вл., *Арабският Близък Изток и Централна Азия*, ИК “Изток-Запад”, 2006.
3. Чукова, Р., *Централна Азия. Трансформации на идентичността*, ИК “Изток-Запад”, 2008.
4. Sourander, D., Отношения на ЕС с Централна Азия, http://circa.europa.eu/irc/opose/fact_sheets/info/data/reasons/reasons/article_7243_bg.htm.

В. Източници на английски език

1. Council of the European Union and the European Commission. *European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the period 2007-2013*, 14 May 2007. http://ec.europa.eu/external_relations/central_asia/rsp/07_13_en.pdf.
2. Council of the European Union and the European Commission. *Joint Progress Report by the Council and the European Commission to the European Council on the implementation of the EU Central Asia Strategy*. Brussels, 24 June 2008. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/october/tradoc_141166.pdf.
3. Denison, M., *The EU and Central Asia: Commercialising the Energy Relationship*, EUCAM Working Paper, no. 2 (Madrid/Brussels: FRIDE/CEPS, July 2009), http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user_upload/PDF/Working_Papers/WP2_e-EN.pdf.
4. Marat, E., “EU Strategy in Central Asia: One Year Later,” *Eurasia Daily Monitor* 5, no. 122 (Washington, D.C.: The Jamestown Foundation, 25 June 2008), http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=33754.
5. Melvin, N. and Boonstra, J., “The EU Strategy for Central Asia @ Year One,” EUCAM Policy Brief, no. 1 (Madrid/Brussels: FRIDE/CEPS, 8 October 2008), http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user_upload/PDF/Policy_Briefs/PB_no.1.pdf.
6. Paramonov, Vl., “The Future Supply of Gas from Central Asia to Russia: An Expert Assessment,” *Advanced Research and Assessment Branch Central Asian Series 08/05* (Swindon: Defence Academy of the UK, February 2008), 12.
7. Runner, Ph., “Human rights take back seat at EU-Central Asia talks,” *EU Observer*, 19 September 2008.
8. Делегацията на ЕК в Казахстан, Киргизстан и Таджикистан, “The EU supports natural resources management and energy.” Dushanbe, 17 December 2008. http://delkaz.ec.europa.eu/joomla/index.php?option=com_content&task=

view&id=500&Itemid=43.

9. Заключение от министерската конференция за енергийното сътрудничество между ЕС, каспийските крайбрежни държави и техните съседни страни, Баку, 13 ноември 2004 г., http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caspian/doc/final_energy_conclusions_en.pdf.

10. Министерска декларация за засиленото сътрудничество в областта на енергетиката между ЕС, крайбрежните държави от Черно и от Каспийско море и съседните им държави, Астана, 30 ноември 2006 г., http://ec.europa.eu/energy/international/international_cooperation/doc/2006_11_30_astana_conclusions.pdf.

11. Министерство на външните работи на Руската федерация, "A Survey of Russian Federation Foreign Policy," Moscow, March 2007, http://www.mid.ru/Brp_4.nsf/arh/89A30B3A6B65B4F2C32572D700292F74?OpenDocument.